

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מקראות ומאמרות באיגרות שד"רים

קללת הגלות פיזרה את ישראל לכל קצות העולם, והם למדו לדבר בשפת כל עם ועם שבקרבו ישבו. לשון אבותיהם חדלה אמנם לשמש פשפת-דיבור חיה, אך היא לא עברה ולא בטלה ממעגלות חייהם. בבית-הפנסת, בבית-המדרש וב"חדר" עלו צליליה יום יום, בתפילה ובלימוד תורה. וכשפיתחו היהודים לעצמם בגלותם להגים משלהם (מעין יידיש, לאדינו וערבית-יהודית), נשתקעו בהם לשונות עבריים רבים. כך שמרה העברית על חיוניותה, במקצת, גם בדיבור של יום יום. יתר על כן, פשיהודים בני גלויות שונות נפגשו זה בזה, בתוקף נסיפות החיים והגורל, או שהחליפו איגרות זה עם זה, הייתה להם העברית שפת אחים משותפת, שבאמצעותה הבינו איש את רעהו. בצד הדת והלאום מילאה לשון הקודש תפקיד מקשר ומגשר בין אחים רחוקים; והפול בזכות תורת אבות, שכל בני הגולה הגו פה (מקרא, משנה, תפילה, מדרש והלכה). מפוח הבקיאות במקורות ישראל ירדו בנקל איש לכות אחיו למרות שוני ההגייה של העברית בפיהם.

מאז ומקדם נודעו בני תימן כאנשי לשון: הן במליצתם ובסגנונם, הן בצחות ביטויים והן בהקפדתם היתרה במסורת הקריאה והדקדוק. הגייתם המרובה במקרא ובמדרש סיגלה לאיגרותיהם לשון ספרותית עשירה, מליצית ומחורזת. בגלותם

מיעוטו בכתיבה מחמת ריחוקם מקהילות ישראל, וכן בגלל מיעוט הקשרים הפנימיים ביניהם בתימן. עלייתם בהמוץ לארץ משנת תרמ"ב ואילך הרחיבה את פתיבתם. פאן גילו, שהתפתחות בין יהודים, כיחידים וכגופים, מפותחת ומרובה. מצד אחר צמח, בינם לבין אחיהם וקרוביהם שבתימן, קשר חדש של מכתבים ואיגרות, שחייבים היו לשגר זה לזה. כבעלי לשון סיגלו לעצמם את סגנון בני ארץ-ישראל של הימים ההם. בשנפודה קהילת התימנים בירושלים, בשנת תרס"ז, מעדת הספרדים וכוננה פולל לעצמה, נזקקה לתרומות ונדבות בשביל נצרכי הקהילה ולמען החזקת מוסדותיה. לשם כך נהגה פשאר פוללים ושיגרה שליחים לתימן ולקהילות ישראל שבמזרח ובמערב לאסוף תרומות פסף למענה. הצלחת השד"רים (שלוחי דרבנן) בימים ההם הייתה תלויה לא במעט באישיותם, במידת השפעתם ובכוח שכנועם. פשהבקשות לתרומות נעשו באמצעות איגרות פלבד, דקדקו הפותבים פסגנון ובניסוח הדברים. פאן קבע הרבה רושם האיגרת על מקבליה.

איגרות השליחים דנו פענייני יום של הפותבים וקהלם: תנאי חייהם, דוחק מצבם וצורכיהם המרובים. ומחמת שהלשון העברית דלה הייתה בעטם, מפחינת השימוש החי, הפעילו, לצורכי הפעה, פתובים מן המקרא ומאמרות מספרות חכמים. לשלוח ידם פלשון-הקודש ולטפוע מטפעות חדשים לא תמיד מצאו עוז בנפשם. אפילו היו קובעים לשונות חדשים, ספק אם היו קוראיהם יורדים לסוף דעתם. וכשהפסוקים והמאמרות, פצורתם, לא סיפקו את צורכיהם, עשו בהם פמעשה ראשונים: הכניסו בפסוק או במאמר שינוי קל של אות או תיבה, ויצאה

להם המשמעות המבוקשת. נוסף על ההוראה החדשה קצרו תועלת אחרת: הם הפליאו את קוראיהם בחריפות שכלם ובשנינות לשונם. בימינו מתקבלים מעשי-לשון כאלה בחיך-שפתיים, אך בימיהם עוררו התפעלות והשתאות. מצד חקר הלשון מטבעות אלו מעידים על מאמציה של הלשון בעבר בדרכי ההבעה לצורך חיי המעשה.

מתוך מכתבים ואיגרות, ששלחה עדת התימנים בירושלים בראשית המאה העשרים לקהילות ישראל ולאישים יהודים שבחוצה לארץ, ליקטתי מספר פסוקים ומאמרות, שהכותבים הכניסו בהם שינוי. רובם ודאי אינם מעשה חידוש של יהודי תימן, ושאוילים הם בידם ממכתבים של הפוללים האחרים בירושלים באותם זמנים. אמנם הם מצטמצמים בתחום אחד של תרומות ושד"רים, אך יש בהם ללמד על שימוש בפסוקים ובמאמרות בתחומי חיים אחרים. הלקט נעשה מתוך איגרות, שנתגלגלו לידי באקראי, והוא בגדר דוגמה בלבד. הערכים סדורים פחטיבות, לפי צורות השינוי, שהכניסו בהם הפותבים; ובגוף הערכים — פסדר המקורות: מקרא תחילה, ואחריו ספרות חכמים.

א. לשון פצורתו בשינוי הוראה

1. יריעה החוברת — גיליון מכתב מצורף.

מקורו ביריעות המשפן: על שפת היריעה החוברת השנית (שמות כו, י).

עיניו לנוכח יפיטו בהמכתב אשר ביריעה החוברת, חשובה

מאהבה וחמלה רבה.

2. **מַעֲלֵה עֶקְרִיבִים** — עלייה מסחררת (שערים, מחירים).
יטודו בגבולות הארץ: ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקריבים (במדבר
לד, ד).

ונתרבו החובות עד למעלה עקריבים, והחובות חדשים גם
ישנים עולים למעלת עקריבים.
וכל דבר עלה במעלה עקריבים עד שחזק הרעב בעיר.
התחילה התבואה לעלות במעלה עקריבים מחוסר גשמים
בעתם.

3. **בְּמִדְבַּר קְדָמוֹת** — דיבור קודם, מכתב קודם.

מקורו: ואשלח מלאכים ממדבר קדמות (דברים ב, כו).

במדבר קדמות שלחנו מכתב קבלה ותודה.

4. **סֵפֶר הַמּוֹרָה לְצִדְקָה** — ספר רשימות הנדבנים והנדבות.

מקורו: כי נתן לכם את המורה לצדקה (יואל ב, כג); והכונה לגשם.

בספר חשבוננו המורה לצדקה . . .

5. **שֶׁמֶשׁ צִדְקָה** — ברכת נדבות.

מקורו: וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג,
כ).

בזשנו וגם נכלמנו לפתוח שערי תשובה בטרם נפתחו
השמים וזרחה לכם שמש צדקה להחיות אלפי אחינו העטופים
ברעב.

שיעורו: התביישנו לענות למכתבכם, פשעדיין לא זכיתם בנדבות וכו'.

6. **גֶּשֶׁם נְדָבוֹת** — שפע נדבות.

מקורו: "גשם נדבות תניף אלהים" (תהלים סח, י), והוראתו: גשמי
ברכה.

ועל כוללנו ירד הגשם נדבות.

עד מתי יהיו אלפי עניים מרודים אלה צועקים ואין נענים.
עד מתי לא עליהם ירד גשם נדבות.
השוה לשון הפתוב: ולא עליהם יהיה הגשם (זכריה יד, יז).
הלונים האלה תמכו יתדותם על גשמי נדבות אחינו
מרחמינו באירופא.

כלומר, סמכו על נדבות יהודים באירופא.
7. אֶלֶף הַמִּגֵּן — הגנה רבה.
מקורו: אלף המגן תלוי עליו (שיר השירים ד, ד).
וזכות המצוה תגן עליכם באלף המגן.
וזכות האי עיר וקדיש שור שלום אלשבזי יגן עליו באלף
המגן.

זכות תורת אמת הבל תינוקות של ב"ר [של בית רבן] תגן
עליו אלף המגן.

8. לְבָרֵךְ בְּרֶפֶת הַנְּהִינִן — לזכות בנדבת כסף.
בהלכה: ברכה שמברכין על כל דבר שנהנין ממנו.
ותקותנו בטח יחיש לחזק ידיים רפות ולאמץ ברכיים
פושלות, וימינו תסעדנו להחיות העצמות היבשות... הן
לדאבוננו עד פה לא זכינו לברך ברפת הנהנין.
חותמי ברכות שבמקדש — ר' להלן "לשונות קדש כמטבעות
חול", מס' 26.
ולהגיע מתן דמים — פנ"ל. מס' 27.

ב. שֵׁם-עֶצֶם פֶּרֶטִי כֶּשֶׁם כֶּלֶלִי
9. אֲגֶרֶת בַּת מַחְלָת — איגרת צער ונכאים.
במקרא: — מַחְלָת שֵׁם אִשָּׁת עָשׂו (פראשית כח, ט) ואשת רחבעם
(דברי הימים ב' יא, יח). בתלמוד: אֲגֶרֶת בַּת מַחְלָת — מלפת השדים.

ועתה הטו אוזנכם לדברי אגרת פת מחלת-לב.

פלומר, איגרת של סבל ותלאה, הגורמת כאב לב לקורא אותה.

10. הַדְרָעוֹר — עזרה נכבדה.

במקרא — שמו של מלך צובה (דברי הימים א' יח, ג).

באנו במכתבינו זאת, אליכם האהובים, נכבדי ארץ, לחלות

פני קודשכם, למען תעמדו לימין מר שלוחינו . . . להיות לו
להדר עזר.

11. מוֹדִיעֵץ וּלְפָנִים — הודעה בקהל.

על פי לשון התלמוד: היה עומד לפנים מן המודיעים (פסחים צד ע"א).

בזה הננו מהמודיעים ולפנים, פי קהל התימנים זכו לברך

ברכת הפרידה.

הכונה לפרידה מן הפולל הספרדי.

12. עוֹמֵד בַּעֲזוּרָה — מושיט סיוע ועזרה.

במקורות: עֲזָרוֹת — מדורים בחצר המקדש שיוחדו לפוהלים,
לישראלים ולנשים.

אם אמנם לכל העומד בעזרה ראוי להקריב לו קרבן תודה,

כהנה וכהנה להוד הדר"ך [הדרת כבודו] ראוי לברך: פרוך מרחם
על הפירות.

מַעֲלָה עֲקָרָפִים — ר' למעלה "לשון כצורתו בשינוי הוראה",
מס' 2.

בְּמִדְבַּר קְדֻמוֹת — כנ"ל, מס' 3.

ג. חִילוּף תִּיבָה בַּחֲבֵרֶתָה הַדּוּמָה לָהּ

13. אַחֲרֵי דֶרֶךְ מְבֹא הַשְּׁלוֹם — לאחר אמירת שלום (לשון
פתיחת איגרת).

על דרך הכתוב "אחרי דרך מבוא השמש" (דברים יא, ל).
אחרי דרך מבוא השלום, שפל קול תחנת קהל התימנים
הנתונים בצרה ומצוקה.

14. **אֵין קוֹל וְאֵין קֶסֶף** — לא מכתב ולא נדבה.
אֵין כָּל וְאֵין קֶסֶף — לא כלום.

על דרך הכתוב: אין קול ואין קשב (מלכים ב' ד, לא).
אוי לנו מה היה לנו, פי עד עתה אין קול ואין כסף.
ועד עתה אין כל ואין כסף.

15. **פְּרִשְׁת הָעוֹבֵר** — מאורעות שאירעו.
על פי לשון המשנה: בכל פרשת העבור יהיו צורכיהם לפניך
(ברכות ד, ד).

רגשי הקודש פי יתרוצצו בקרבנו על פרשת העובר אשר
לא יתואר.

בטח הקול נשמע גם במחנ"ת [במחנה תורתו] פרשת
העובר על ראשי אחיו התימנים.

להודיע בכל עת ועונה את כל פרשת הָעוֹבֵר, התנהגות
ותהלוכות עדת הספרדים אתה [עם העדה התימנית].
הכותבים משתמשים במלה פעם כצורתה (הָעוֹבֵר), ופעם בצורה
הקרובה למשמעות החדשה (הָעוֹבֵר).

ד. שִׁינוּי אוֹת אַחַת בְּתִיבָה

16. **מְרָאשׁ צִירִים** — שד"ר נבחר, שליח מעולה.

על דרך הכתוב: פי מראש צורים אראנו (במדבר כג, ט).
פי מראש צירים ראה ראינו את מעלת השד"ר . . .

17. **הָאֵמֶת נִהְדָּרַת** — האמת משובחת ומהוללת.
 על דרך הפתוב: ותהי האמת נעדרת (ישעיה נט, טו).
- אהה! מרוב צערנו הרחבנו הדיבור והאמת נהדרת.
18. **לְהוֹלְכִים בְּדָמִים** — שלוחים היוצאים לקבץ ממון.
 על דרך הפתוב: לא ימנע טוב להלכים בתמים (תהלים פד, יב).
 לא ימנע טוב להולכים בדמים.
19. **אֵמֶת מֵאֲרֶשׁ תִּצְמַח** — דיבור של אמת.
 על דרך הפתוב: אמת מארץ תצמח (תהלים פה, יב).
 אמת מארש תצמח כי לכוללנו ראוי ליתן חלק בראש.
20. **לְדַלֵּג עַל הָעָרִים וּלְקַבֵּץ עַל הַגִּבְעוֹת**
 על דרך הפתוב: מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב, ח).
 אך יצוא יצא יעקב לדלג על הערים ולקבץ על הגבאות.
 יעקב — שם השד"ר, והלשון על דרך הפתוב בראשית כז, ל.
 ראשונים כמלאכים תיקנו תקנות ליישוב הארץ ויושביה
 לשלוח שלוחים לכל תפוצות הגולה לקבץ על הגבאות, נדרים
 ונדבות.
21. **שִׁפְלֵי קוֹל תַּחֲנוּנֹת** — בכניעה ובתחנונים.
 על דרך הפתוב: בשפל קול הטחנה (קהלת יב, ד).
 אחרי דרך מבוא השלום שפל קול תחינת קהל התימנים
 הנתונים בצרה ומצוקה.
- ובשפל קול התחינה מפילים תחנונים, כי לימים יבואו
 ישלחו הצדיקים שרי החסד בלונדון את חלק כוללנו ישר ע"ש
 חו"ר ופקו"מ . . . [על שם חכמי ורבני ופקידי ואמרפלי].
22. **קִצְרָנוּ בְּאֵמֶר** — קיצרנו בדברים.
 על דרך לשון המשנה: קצירת העומר (מגילה ב, ו).

וכדי שלא להטריחו בקריאת המכתב קיצרנו באומר.
 אשר על פן הננו לקצר באומר.
 למען לא להלאות על גאון תורתו שמנו קו לקצר באומר.
 23. **זוֹעֵקִים וְאִינָם נְהִינָם**
 על פי הלשון: שלושה צועקים ואינן נענין (בבא מציעא ע"ב).
 תעניי התימנים לא זכו להשלים גורלם פעם א [אחת]
 וזועקים ואינם נהנים.
 כלומר, זועקים לעזרה ואינם זוכים לטובת הנאה.

ה. לשונות קודש כמטבעות חול
 24. **כֶּסֶף תְּרוּמַת הַקִּדְשִׁים הַמּוֹרָם** — כסף התרומות שתרמוהו.
 על דרך הפתובים: כל תרומות הקדשים (במדבר יח, יט); כל מרים
 תרומת כסף (שמות לה, כד); אשר הונף ואשר הורם (שמות כט, כז).
 כסף תרומת הקדשים המונף ומורם במחנ"ת [במחנה
 תורתכם] לשם הכוללות בפה עיר קודשנו.

עת לחננה כי בא להניף ולהרים מחצית השקל.
 25. **הַקָּרִיב קָרְבֵּן תּוֹדָה, הַקָּרִיב חֲלוֹת תּוֹדָה** — הודה.
 על דרך הפתוב: אם על תודה יקריבנו והקריב על זבח התודה חלות
 מצות (ויקרא ז, יב).
 אין פוחנו אלא בפה להקריב את קרבן תודה וברכה
 להטובים והישרים בלבותם.
 המקריבים חלות תודה . . .

26. **חֻתְמֵי בְּרָכוֹת שֶׁבְּמִקְדָּשׁ** — חותמים ומודים מירושלים,
 מקום המקדש.
 על פי לשון המשנה: כל חותמי ברכות שהיו במקדש (ברכות ט, ה).

המקריבים חלות תודה וחזותמים בכל חזותמי ברכות
שבמקדש.

שיעורו: חזותמים בשם כל המברכים אתכם מירושלים.

27. וְלִהְיֶיעַ מִתֵּן דָּמִים — למסור כסף התרומות.

על דרך הפתוב: ומן הדם יתן על קרנות המזבח (ויקרא ד, יח).

לאסוף לנידחים קובץ תרומת הקודש, ולהגיע מתן דמים
על שם ראשי ועד קהל התימנים.
קובץ — אסף.

28. תְּמִידִין כְּסִדְרָן — תמיכה קבועה ותדירה.

מלשון התפילה.

ואיה הבטחתו אשר הבטיח להרבנות להיטיב תמידין כסדרן?
פליאה דעת!

29. מִמְּקוֹמָם יִפְנוּ בְּרַחֲמִים.

לשון הקדושה בתפילה: ממקומו הוא יפן ברחמים.

יתעוררו נדיבי עם ברגש החמלה, וממקומם יפנו ברחמים
ויושיטו את שרביט צדקתם למצות פיקוח אלפיים ות"ק נפשות.

30. בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ.

לשון הגדת פסח.

נפשנו בַּעֲתָר, פה יעשו לשמור הבטחתם ויעשו ברכה. ברוך
שומר הבטחתו.

נפשנו בעתה — מעתירים ומפצירים.

31. בְּרוּךְ מְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת.

מלשון ברכת "ברוך שאמר".

כהנה וכהנה להוד הדר"ך [הדרת כבודו] ראוי לברך ברוך
מרחם על הבריות.

יְרִיעָה הַחוּבֶרֶת — ר' "לשון כצורתו בשינוי הוראה" — למעלה
מס' 1.

מוֹדִיעֵין וְלִפְנֵים — ר' "שם-עצם פרטי כשם-עצם כללי" מס'
11.

עוֹמֵד בְּעֶזְרָה — כנ"ל, מס' 12.

לְבָרֵךְ בְּרֶפֶת הַנְּהָגִין — ר' "לשון כצורתו בשינוי הוראה" מס' 8.